

ČESTNÝ DOKTORÁT

Smysl kvalifikujících výroků *

Ota Weinberger**

Kvalifikující výroky jsou zejména věty těchto typů: „předmět a je dobrý“, „předmět a je špatný“, „předmět a je lepší než předmět b“, „předmět a je stejně dobrý jako předmět b“.

Tvrdím, že pravý smysl takových vět je určen okolnostmi, které nebývají explicitně vysloveny. Určením těchto determinant a jejich možných variací získáváme teorii kvalifikujících vět, teorii rozhodování a lidského jednání.

PŘÍKLADY NEVYSLOVENÝCH PŘEDPOKLADŮ:

Žurnalisté tvrdí: „Bad news are good news.“ Nechtějí tím předložit sémantický paradoxon typu lháře, nýbrž zásadu žurnalistické taktiky. Tyto protichůdné charakteristiky jsou zjištěním různých hodnotících systémů: normálního občana a taktické žurnalistiky.

Odvozujeme obecný poznatek: hodnocení je vždy relativní k předpokládanému systému hodnocení. Rozdílná hodnocení vycházející z rozdílných měřítek nejsou mezi sebou v logickém sporu.

Arthur Schopenhauer vychází z této koncepce motivace: Jednáním směřujeme vždy k tomu, překonat určitý nedostatek. Pozitivní zážitek, něco nad neměti potřeb, v tomto systému neexistuje. Proto: Nemít potřeby, být bez přání, je vlastní životní optimum, nirvána, vlastní lidská touha. Platí obecně: rozhodující pro koncepci života je určení škály hodnocení, zda existuje jen jedna větev škály nebo hodnoty kladné, hodnota nulová a hodnoty záporné.

Ve filosofii náboženství se diskutuje otázka zla ve světě; jak sladit nespornou existenci zla s představou Boha vševědoucího, všemocného a neskonale dobrotivého. Leibnizova odpověď zní: Je to nejlepší možný svět, neboť zlo je tu proto, aby člověk měl svobodu rozhodovat mezi dobrem a zlem. Nepovažují tuto explikaci za vyhovující. Existuje zlo způsobené lidským chováním a zlo nezávislé na lidské činnosti. Tohoto zla

jistě není třeba ke konstituci lidské svobody. Zvláště problematická je z filosofického hlediska náboženská představa dědičného hříchu, hříchu, přičítanému již před samou možností jednat. Myslím, že přístup k problému theodicee by měl být jiný. Božský systém hodnocení není totožný s naším a je skrytý před našimi zraky. Existenci zla nezaviněného člověkem nelze rehabilitovat poukazem, že ho je třeba ke konstituci lidské svobody. K tomu by stačila možnost volby mezi alternativami bez absolutního zla.

DETERMINANTY SMYSLU KVALIFIKUJÍCÍCH VÝROKŮ

Kvalifikace je vždy relativní k systému hodnocení. Nic není dobré nebo špatné samo o sobě, nýbrž jen z hlediska systému hodnocení. Táž skutečnost může být dobrá z jednoho hlediska a špatná z hlediska jiného systému. Skutečnost, že teď prší, je dobrá pro úrodu, špatná z hlediska mé touhy po zdravé procházce a irelevantní z hlediska morálky.

Systémy hodnocení mohou mít různé struktury: mohou být spojitě nebo nespojitě (spojitě jsou, když mezi dvěma hodnotami existuje vždy další hodnota); mají určitou škálu hodnot: pozitivní hodnoty, nulová hodnota, negativní hodnoty; nebo mají jen jednu větev (jako Schopenhauerova škála motivů).

Z filosofického hlediska rozlišujeme systémy různého funkčního charakteru. Nejdůležitější je rozdělení systémů užitečnostních a morálních. U užitečnostních systémů jde v podstatě o to maximalizovat prospěch určitého druhu (např. maximalizovat zisk při určitém podnikání).

Morální systémy vedou k rozlišení morálně přípustných a morálně nepřípustných postupů. Existuje často množství možných postupů, které slibují kýženný prospěch, které však jsou vyloučeny z morálních důvodů. V oblasti reklamy a propagandy se setkáváme často s touto problematikou. V praxi propagandy

* Na základě rozhodnutí vědecké rady Masarykovy univerzity v Brně byl v roce 2004 udělen čestný titul doktora práv osobnosti právní vědy světového formátu: panu Em. Univ.-Prof. DDr. Otě Weinbergerovi, Dr. h. c. Výrazný právní filozof a právní logik převzal dne 29. září, 2004 toto ocenění z rukou rektora Masarykovy univerzity v Brně. Při této slavnostní příležitosti proslvil odbornou přednášku, jejíž text (s laskavým svolením autora) přinášíme.

** Em. Univ.-Prof. DDr. Ota Weinberger, Dr.h.c., Institut für Rechtsphilosophie, Rechtssoziologie und Rechtsinformatik, Universität Graz, Rakousko

a reklamy většinou nejde o hlásání nemravných zásad, nýbrž o práci s polopravdami a o předstírání nepravých motivů. Proto potřebujeme v demokracii platformy pro kritický diskurz.

Projevy (speech acts) se konají při určité příležitosti, v určité situaci, která tvoří rámec aktu, a která přispívá k určení smyslu a pragmatické funkce projevu. V závislosti na situaci projevu nabývá mluvní akt specifický smysl a určitou funkci v životě uživatelů jazyka.

Sedím-li v autě vedle řidiče a řeknu-li mu „Je červená“, nepodávám jen popis stavu semaforu, nýbrž dávám implicitně i příkaz „Zastav a dej přednost vozidlům na přičce“. Mluvní akt může mít funkci definice či mluvní konvence. „Bachelor znamená v angličtině svobodný muž.“ Spolu s aktem ostenze lze vyslovit ostenzivní definici: „To je červená barva“. Na základě institucionalizovaných pravidel lze provést různé úkony mající společenské účinky; např. křest dítěte; uzavření smlouvy, kde jde o akty dvou stran; někdy jsou institucionalizována formální pravidla jako podmínky platnosti – např. u sňatku nebo u závěti.

Zajímavá je skutečnost, že někdy dovoluje poznatek, že byl uskutečněn mluvní akt, usoudit na existenci situace, která tvořila příležitost aktu. Když zjišťuji, že pan A nosí snubní prsten, lze usoudit, že je ženatý, tzn., že se kdysi oženil.

Mluvní akt může mít různý záměr a různou funkci. Někdy je intersubjektívni sdělení, informace, kterou dává jeden subjekt jiné osobě, někdy je to záznam, který uchovává informaci pro pozdější dobu.

Mluvní akt může být krok k zahájení určité myšlenkové operace. Zápis chemické struktury, popř. chemického procesu, tvoří základ teoretického rozboru.

Existuje široká paleta účinků, které se realizují mluvním aktem na základě institucionalizovaných pravidel. Křtem dostává osoba jméno, aktem jmenování stane se člověk funkcionářem s určitou kompetencí.

Obecně lze říci: mluvním aktem lze způsobit společensky relevantní účinky, vždy však v institucionálním rámci.

Výroky srovnávací kvalifikace „předmět a je lepší než předmět b“ a „předmět a je stejně dobrý jako předmět b“ stojí na předpokladu, že kvalifikace obou předmětů se zakládá na stejných kritériích. Nemělo by smysl říci, že předmět a je užitečnější než je předmět b morální. Je možno sestavit složité kritérium, v němž je stanovena relativní váha rozhodujících prvků.

Slovní, popř. faktické úkony mohou mít symbolický význam určený institucionalizovaným zvykem. „Nazdar“ nebo smeknutí klobouku mají smysl pozdravu jako prvku interpersonálních kontaktů. Instituce tedy vytvářejí prvky symbolického smyslu jako formy života.

Jádro instituce tvoří řídicí myšlenka (idée directione), která definuje úkol instituce. Řídicí idea je stabilní v tom smyslu, že přetrvává i změny poměrů. Někdy prodělá podstatný rozvoj a vede ke vzniku nových společenských struktur. K systému zápůjček jako poskytování prostředků k realizaci užitečné činnosti se rozvinul systém bankovníctví jako rozhodující činitel ekonomického života. S tímto problémem byla též spojena palčivá ideologická problematika, zejména s problematikou přípustnosti placení úroků. (Je sice pravda, že peníze nenesou plody, ale často jsou zápůjčky formou účasti na podnikání a zvyšují výnos.)

Podstatnou složkou institucionálního života jsou morální restrikce, které vylučují některé prostředky a metody postupů. Jako společenské bytosti podléháme vždy restrikcím s ohledem na bližního. Tyto restrikce, které tvoří obsah morálních a právních norem, mají jednak přirozený (automatický) charakter, jednak vznikají institucionalizovanou normotvorbou.

Člověk má, jako každá živá bytost, přirozené reakce, že si váží a přijímá, co mu prospívá, a že se vyhýbá tomu, co mu škodí.

Lidský ethos zná dvě protichůdné formy: a) myšlení v kategoriích přítel/nepřítel, takže politické jednání se řídí tímto rozlišováním, nebo b) vírou, že kooperace je prospěšnější než boj, a že kooperace a diskurzy mohou vytvářet prospěšné mosty.

Já hledám mosty a žiji pro racionální diskurzy.